

NACIONALINIAI IR TARPTAUTINIAI AUKŠTOJO MOKSLO IR STUDIJŲ INTERESAI PIRMOSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU

Audronė Janužytė

Mykolas Romeris universiteto Politikos ir vadybos fakulteto
Politikos mokslų institutas
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2740611
Elektroninis paštas: audrone_januzyte@mruni.eu

Pateikta 2012 m. rugsėjo 28 d., parengta spausdinti 2013 m. balandžio 28 d.

Anotacija. Nacionalizmo apogėjaus laikotarpiu, t. y. kai po Pirmojo pasaulinio karo buvo kuriama tautinė Lietuvos valstybė, iš pradžių Vilniaus universiteto atkūrimas, vėliau Lietuvos universiteto steigimas tampa viena iš vyriausybių prioritetinių veiklos sričių ir siejamas su tautinės valstybės pagrindų įtvirtinimu. Straipsnyje nagrinėjama, kokie nacionaliniai ir tarptautiniai aukštojo mokslo ir studijų interesai dominavo besikuriančioje tautinėje valstybėje ir kokių sąsajų dėl naujai steigiamo universiteto politikai ieškojo europinėje aukštojo mokslo erdvėje. Pagrindinis to meto Lietuvos politikų tikslas buvo rasti geriausių universiteto modelių Europoje ir juo vadovaujantis kurti universitetą Lietuvoje. Straipsnyje analizuojama keletas klausimų. Pirma, ar politikams pavyko išvengti etnocentrizmo ir likti nešališkiems aukštojo mokslo ir studijų klausimais, ar vis dėlto mokslo ir studijų srityje dominavo valstybiniai ir tautiniai interesai. Antra, kokią reikšmę turėjo aktyvi visuomenės pozicija, siekiant, kad mokslas ir studijos atitiktų to meto europinius standartus. Trečia, kaip profesoriai ir mokslininkai įsiliejo į tarptautinę europinę erdvę.

Reikšminiai žodžiai: universitetas, mokslas, studijos, nacionaliniai ir tarptautiniai mokslo ir studijų interesai, Pirmoji Lietuvos Respublika.

Įvadas

Lietuva, skirtingai nei Estija ir Latvija, savo nepriklausomos tautinės valstybės kelią pradėjo neturėdama nė vienos aukštosios mokyklos. Vilniaus universitetas dėl aktyvaus studentų ir profesorių dalyvavimo sukilime prieš caro valdžią 1832 m. buvo uždarytas. Bandymai atkurti Vilniaus universitetą carinės Rusijos valdymo laikotarpiu XIX a. buvo nesėkmingi. Nacionalizmo apogėjaus laikotarpiu, t. y. kai po Pirmojo pasaulinio karo buvo kuriama tautinė Lietuvos valstybė, iš pradžių Vilniaus universiteto atkūrimas, vėliau Lietuvos universiteto steigimas tampa viena iš prioritетinių vyriausybės veiklos sričių ir siejamas su valstybės pagrindų įtvirtinimu. Pradinis teorinis teiginys, kuriuo remiamasi, tyrinėjant Lietuvos aukštojo mokslo ir studijų politiką Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu, yra XX a. nacionalizmo teoretiko Ernesto Gellnerio teiginys, jog socialinis naujai besikuriančių tautinių valstybių visuomenių poreikis yra, kad elitas ir masės dalytųsi ta pačia kultūra, švietimo sistema (universitetais), ir tai tampa pirmine valstybės funkcija¹. Nacionalinių universitetų kūrimas ar jų pertvarka tampa viena iš politikų veiklos sričių. To meto lietuvių politikai buvo gerai susipažinę su Vakarų Europos universitetų struktūra ir studijų programomis, nes ieškojo geriausio universiteto modelio, kurio pavyzdžiu būtų galima atkurti Vilniaus universitetą. Anthonio Smitho nuomone, kiekviena visuomenė trokšta savo kultūros lygį susieti su Vakarų kultūros lygiu. Nagrinėti universitetą kaip atvirą mokslo ir studijų aukštąją mokyklą, peržengiančią tautinės valstybės ribas, galima remiantis Alphonse'o de Candolle'o teiginiu, kad mokslas yra universalus². Johno Henry Newmano koncepcija universiteto klausimais taip pat yra svarbi, atskleidžiant Lietuvos Valstybės Tarybos nario ir pirmojo Ministro pirmininko Augustino Voldemaro nuostatas, formuojant aukštąjį mokslą Lietuvoje. A. Voldemarui buvo patraukli J. H. Newmano idėja, kad universitetas turi būti universalus išsilavinimo institucija³.

Apie Lietuvos universitetų steigimą Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu paskelbta nemažai publikacijų. Šio straipsnio tikslas ir naujumas – dokumentų analizės ir lyginamuoju metodais išskirti Pirmosios Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo ir studijų politikos etapus ir juos apibūdinti, nagrinėjant, kokius nacionalinius ir tarptautinius mokslo ir studijų interesus kėlė politikai kurdami tautinę valstybę ir kokių Lietuvos aukštojo mokslo sąsajų ieškojo europinėje erdvėje. Straipsnyje keliami keletas probleminių klausimų. Pirmiausia, ar politikams pavyko išvengti etnocentrizmo ir aukštojo mokslo ir studijų klausimais likti nešališkiems, ar vis dėlto mokslo ir studijų srityje dominavo valstybiniai ir tautiniai interesai. Antra, kokį vaidmenį suvaidino aktyvi visuomenės

1 Gellner, E. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 65–68.

2 Candolle, de Alphonse. *Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles* (Paris, 1987), reprint of second edition (Geneva, 1885), Crawford, Elisabeth. *Nationalism and internationalism in science, 1880–1939: four studies of the Nobel population*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 12.

3 Newman, J. H. *The idea of a University*, p. 101. Voldemaras, A. *Universitetas ir mokslas. Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: [90 metų sukakčiai paminėti]*. Chicago (Ill.): Lietuvos Atgimimo Sąjūdis, 1973, p. 436.

pozicija, siekiant, kad mokslas ir studijos atitiktų to meto europinius standartus. Trečia, kaip profesoriai ir mokslininkai įsiliejo į tarptautinę europinę erdvę.

Straipsnyje naudojamosi šaltiniais bei lietuvių ir užsienio autorių mokslinėmis publikacijomis ir teorinėmis studijomis, susijusiomis su aukštojo mokslo politika ir praktika. Atskleidžiant politikų ginčus dėl Vilniaus universiteto atkūrimo, remiamasi Lietuvos Tarybos protokolais, pirmosios Lietuvos Vyriausybės dokumentais⁴ ir to meto politikų publikacijomis⁵ bei kolektyviniais autorių darbais⁶ ir pačios autorės publikacijomis apie universitetų steigimą Lietuvoje XX a. pradžioje⁷. Atskleidžiant Vyriausybės ir Steigiamojo Seimo pozicijas Lietuvos universiteto kūrimo klausimais naudotasi kolektyviais autorių darbais⁸, Česlovo Mančinsko monografija⁹, Reginos Laukaitytės¹⁰, Ievos ir Antano Šenavičių¹¹ bei pačios autorės publikacijomis¹², kuriose aptariama universiteto ir atskirų fakultetų steigimas, studijų ir mokslo organizavimas bei analizuojamos problemos, su kuriomis susidūrė to meto universiteto steigėjai ir organizatoriai. Taip pat naudotasi dokumentais, kurie leido atskleisti Steigiamojo Seimo, Vyriausybės, akademinės visuomenės ir politikų nuostatas dėl aukštojo mokslo¹³. Aptariant Lietuvos / Vytauto Didžiojo universiteto tarptautinį bendradarbiavimą, naudotasi pačios autorės minėtais darbais ir kitomis publikacijomis¹⁴. Analizuojant naujų aukštųjų mokyklų steigimą 4 dešimtmetyje Lietuvoje, remtasi minėta Č. Mančinsko monografija ir kolektyviais autorių darbais.

-
- 4 Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918. Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991; Taip pat naudotasi ir kai kuriais pirmosios Lietuvos Vyriausybės ir kitais dokumentais, esančiais Lietuvos centriname valstybės archyve.
 - 5 Voldemaras, A. Universitetas ir mokslas. *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: [90 metų sukakčiai paminėti]*. Chicago (Ill.): Lietuvos Atgimimo Sąjūdis, 1973, p. 367–444.
 - 6 Vilniaus universiteto istorija 1579–1994. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
 - 7 Janužytė, A. *Historians as Nation State-Builders: the Formation of Lithuanian University 1904–1922* [academic dissertation, University of Tampere / Studies in European Societies and Politics: Editorial board: Matti Alestalo, Marjatta Hetala, Jouni Häkli ... [et al.]. Tampere: University of Tampere, 2005; Janužytė, A. Tautinio Vilniaus universiteto klausimas lietuvių politikoje (1915 m. rudenio – 1919 m. žiema). *Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. 2009, 73(1): 3–16.
 - 8 Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė, 1922–2002. Kaunas: VDU leidykla, 2002; Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos septyniadešimtmetis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993; *Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune*. Vilnius: Mintis, 1967.
 - 9 Mančinskas, Č. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996.
 - 10 Laukaitytė, R. Teologijos-filosofijos mokslai. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002, p. 149–159.
 - 11 Šenavičienė, I.; Šenavičius, A. Universiteto organizavimo pradžia: Aukštieji (vakariniai) kursai. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002, p. 74–84.
 - 12 Janužytė, A. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo politika 1920–1922 m.: ar Lietuvos universitetas kuriamas dėl tautinės valstybės interesų ar dėl visuomenės poreikių? *Florilegium Lithuanum: In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 300–309; Janužytė, A., *supra* note 7.
 - 13 *Lietuvos archyvai 4*. Vilnius: Mokslas, 1992.
 - 14 Janužytė, A. Tarptautinis Lietuvos istorikų bendradarbiavimas XX a. pradžioje. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Sud. N. Asadauskienė, A. Janužytė. Vilnius: Vaga, 2000, p. 213–230; Янужите, А. Сотрудничество историков Литвы и Латвии в 1918–1940 гг. *XI Zinātnisko lasījumu materiāli: vēstures sekcija*. Daugavpils: Saule, 2001, c. 43–48; Janužytė, A., *supra* note 7.

Pirmosios Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo ir studijų politiką galima skirstyti į keturis etapus.

1. Pirmasis etapas: 1915 m. rudenį – 1919 m. pradžia: bandymai atkurti Vilniaus universitetą

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo lietuvių ir užsienio spaudoje politikai ir piliečiai diskutavo apie lietuviško universiteto reikalingumą Lietuvos valstybei ir visuomenei. Pagrindiniai ginčai tarp politikų vyko šiais klausimais:

1. Ar universitetas buvo reikalingas naujai besikuriančiai tautinei valstybei? Dalis politikų laikėsi pozicijos, kad, norint garantuoti Lietuvos politinį, ekonominį, socialinį ir kultūrinį vystymąsi, reikia išsilavinusių piliečių, kurie gebėtų dirbti įvairaus lygio valdžios ir valdymo institucijose bei ūkio įstaigose. Nepriklausomą Lietuvą siejo su universitetinį išsilavinimą savo valstybėje įgijusiais piliečiais. Priešingai manantys politikai abejojo, ar pakanka specialistų universitetui atidaryti, ar iš tikrųjų universiteto steigimas – prioritetas to meto Lietuvos uždavinys, kai yra alternatyva aukštojo mokslo diplomą įgyti užsienio universitetuose. Pavyzdys oponentams buvo tuometiniai politikai ir visuomenės veikėjai. Užsienyje baigę universitetus, jie kuo puikiausiai dirbo Lietuvos valstybės kūrimo darbus. Taigi, dalis politikų, matydami sunkią to meto politinę ir ekonominę padėtį, manė, kad geriausia išeitis – reikiamų specialistų rengimą patikėti užsienio universitetams.

2. Kodėl pirmiausia reikėjo kurti lietuvišką Vilniaus universitetą? Lietuvos politikai nesutarė ir dėl Vilniaus universiteto kaip lietuviško universiteto atidarymo. Daugiausia Lietuvos Valstybės Tarybos narių laikėsi nuomonės, jog pirmasis lietuviškas universitetas turi būti atkurtasis Vilniaus universitetas, ir prieštaravo tiems nariams, kurie siūlė pirmąjį tautinį universitetą kurti viename iš Lietuvos miestų, pavyzdžiui, Kaune ar net Šiauliuose, bet tik ne Vilniuje. Vilniaus universitetas, anot jų, buvo lenkų mokslo, švietimo ir kultūros institucija, todėl jis negalėjo tapti pirmuoju tautiniu universitetu. Su tuo kategoriškai nesutiko Lietuvos Valstybės Tarybos narys Mykolas Biržiška. Jo nuomone, neteisinga manyti, kad Vilniaus universitetas dėl lenkų kalbos vartojimo mokslo ir studijų procese tebuvo tik lenkų kultūros ir mokslo institucija. Pirmas tautinis universitetas turi būti atkurtasis Vilniaus universitetas, o vėliau, jo nuomone, gali būti steigiami universitetai ir kituose Lietuvos miestuose¹⁵. Tuo jis aiškiai išreiškė savo požiūrį į senojo Vilniaus universiteto kaip svarbaus lietuvių mokslo, studijų ir kultūros centro išsaugojimą.

3. Koks turi būti universitetas: pasaulietinis ar katalikiškas? To meto lietuvių politikai domėjosi Vakarų Europos aukštojo mokslo sistema ir struktūra. Pavyzdžiui, A. Voldemaras buvo komandiruotas į Berlyną susipažinti su vokiečių aukštojo mokslo sistema, struktūra ir universitetais. Reikia manyti, kad po kelionės A. Voldemarui vokiečių (Berlyno) universiteto modelis pasirodė tinkamiausias, į kurį orientuojantis būtų galima kurti lietuvišką Vilniaus universitetą. Būdamas Lietuvos Valstybės Tarybos nariu ir Ministru Pirmininku, jis galėjo daryti tam tikrą įtaką ir kitų politikų nuomonei dėl tinkamiausio Vilniaus universiteto modelio. Juo labiau kad Berlyno universiteto struk-

15 Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas Nr. 116, [1918] 11 29, *supra* note 4, p. 415.

tūroje buvo Teologijos fakultetas, kuris, A. Voldemaro nuomone, turėjo būti atkurtame Vilniaus universitete. Diskusijose dėl Teologijos fakulteto reikalingumo, pirmumo ir autonomiškumo galima skirti dvi viena kitai priešiškas – pasaulietinę ir klerikalinę, pozicijas. Politikai, daugiausia socialdemokratai, palaikantys pasaulietinę poziciją, buvo prieš Teologijos fakulteto steigimą, o jeigu jis vis dėlto būtų steigiamas, neturėtų išskirtinių teisių universitete. Be to, jie buvo prieš siūlymus steigti katalikų teologijos katedrą Socialinių mokslų fakultete ir skleisti katalikų ideologiją pasaulietiniuose fakultetuose. Priešingai manė politikai, atstovavę klerikalinei pozicijai. Pavyzdžiui, Švietimo ministras Jonas Yčas, A. Voldemaro šalininkas dėl Teologijos fakulteto reikalingumo, laikėsi nuostatos, jog Lietuvai reikalingi kunigai su aukštuoju išsilavinimu¹⁶. A. Voldemarui iš viso buvo nesuprantama, kodėl kvestionuojamas Teologijos fakultetas. Visuose užsienio universitetuose, išskyrus Rusiją, yra teologijos fakultetai¹⁷. Jis palaikė J. H. Newmano teiginį, kad teologija yra mokslas, be kurio negalima įgyti bendrojo išsilavinimo. Todėl jo paskirtis – rengti teologijos specialistus su aukštuoju išsilavinimu ir bendrojo lavinimo mokykloms¹⁸.

5. Ar universitetas tik lietuviams, ar atviras tautinėms ir religinėms mažumoms? Šiuo klausimu politikų požiūriai išsiskyrė. Pavyzdžiui, Lietuvos Valstybės Tarybos nariai M. Biržiška ir Petras Klimas buvo linkę kurti daugiau pasaulietinį, atvirą tautinėms ir religinėms mažumoms Vilniaus universitetą, o A. Voldemaras ir Švietimo ministras J. Yčas buvo linkę steigti katalikišką tautinį universitetą. Jie laikėsi požiūrio, kad Vilniaus universitetas turėtų orientuotis į lietuvių interesus ir daugiau būti tautinis. Pirmame požiūryje galima išvelgti tautinės valstybės kūrimo laikotarpiu sunkiai suderinamus dalykus: tautinio universiteto kūrimą ir tautinių mažumų aspiracijas.

6. Kokia kalba turi vykti studijos universitete? Buvo teikiami įvairūs siūlymai, tačiau reikia pažymėti, jog nė vienas iš politikų nesiūlė, kad studijos universitete vyktų vien tik lietuvių kalba. Vieni siūlė išplėsti siūlomų studijų kalbų skaičių, kiti – apsiriboti tik lietuvių ir lotynų kalbomis. Šioms diskusijoms daug laiko ir energijos skyrė J. Yčas ir A. Voldemaras, ieškodami optimaliausio kalbų vartojimo universitete varianto ir kompromiso, kaip kurti tautinį Vilniaus universitetą trūkstant lietuviškai dėstančių profesorių. Jų nuomone, pirmausia turi rūpėti mokslas, o ne kokio kalba jis būtų dėstomas, todėl paskaitos ir seminarai galėtų vykti lietuvių, lenkų, rusų ir kitomis kalbomis. Kol nebuvo turtingų bibliotekų, reikėjo turėti gerų dėstytojų, o jie galėjo būti ir ne vien lietuviai. Kviesdami dirbti vien tik lietuvius, dar ilgai negalėtume suformuoti universiteto ir „blogai patarnautume mokslo židiniui“¹⁹. A. Voldemarui sektinas pavyzdys buvo Suomijos Helsinkio universitetas, kuriame paskaitos buvo skaitomos trimis kalbomis: suomių, švedų ir vokiečių. (Iš tikrųjų Helsinkio universitete buvo vartojamos dvi kalbos – suomių ir švedų, tačiau suomių mokslininkai galėjo rašyti daktaro disertacijas vokiečių kalba.) Atrodo, kad Helsinkio universiteto pavyzdys galėjo būti A. Voldemarui priimti-

16 Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas Nr. 116, [1918] 11 29, *supra* note 4, p. 418.

17 *Ibid.*, p. 417–418.

18 Newman, J. H. Discourse II Theology a Branch of Knowledge. *The Idea of a University*. London, 1917. Voldemaras, A. Universitetas ir mokslas, *supra* note 3, p. 377.

19 Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas Nr. 116, [1918] 11 29, *supra* note 10, p. 414–415.

nas modelis dėl studijų kalbų vartojimo ir Vilniaus universitete. Nereikėtų atmesti ir šios prielaidos: pripažindamas, jog ne visi lietuviai profesoriai galėjo dėstyti lietuvių kalba, A. Voldemaras siūlė universitete leisti vartoti rusų ir lenkų kalbas. Galima teigti, kad šie siūlymai buvo gana realistiški ir juose galima išvelgti politikų toleranciją ir gebėjimą atskirti politikos ir mokslo klausimus, nedarant žalos akademinio mokslo kokybei²⁰.

Apibendrinat galima teigti, jog to meto visuomenėje dėl lietuviško Vilniaus universiteto kūrimo formavosi dvi skirtingos strategijos. Pirmosios strategijos šalininkai manė, kad to meto sunkios politinės ir ekonominės sąlygos vertė kuriam laikui atidėti tautinio Vilniaus universiteto kūrimą, o Lietuvai reikiamus specialistus galėjo rengti užsienio universitetai. Antros strategijos šalininkai, suprasdami, kad tik nuo išsilavinusio jaunimo priklauso Lietuvos valstybės ateitis, siūlė nedelsiant atidaryti lietuvišką Vilniaus universitetą, nes šalyje trūko kvalifikuotų specialistų, kurie galėtų tvarkyti valstybės administracinius, finansinius, ekonominius, socialinius ir švietimo reikalus, o užsienio universitetai negalėjo parengti, kiek reikia, įvairių lygių valstybės tarnautojų ir ūkio specialistų. Be to, išsiskyrė politikų koncepcijos dėl Vilniaus universiteto. Pirmoji koncepcija buvo susijusi su pasaulietinio, atviro tautinėms ir religinėms mažumoms Vilniaus universiteto su plačiomis autonomijos teisėmis kūrimu, o antroji koncepcija – su katalikiško, tautinio Vilniaus universiteto su ribotomis savivaldos teisėmis kūrimu. Pirmoje koncepcijoje galima išvelgti tautinės valstybės kūrimo laikotarpiu sunkiai suderinamus dalykus: tautinio universiteto kūrimą ir tautinių mažumų aspiracijas. Politikai buvo vieningi dviem aspektais: pirma, atsižvelgdami į to meto tikrovę jie sutiko, kad studijos vyktų ne vien tik lietuvių kalba; antra, suvokdami, kad nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimas ir saugumo garantas yra žmoniškasis kapitalas – išsilavinę žmonės, jie pasisakė, kad universitetas turi būti steigiamas remiantis tarptautine universitetų patirtimi ir atitiktų to meto Vakarų universiteto standartus. Ieškodami geriausio universiteto modelio, jie kaip pagrindą pasirinko vokiečių (Berlyno) universiteto modelį, į kurį orientuojantis būtų galima kurti lietuvišką Vilniaus universitetą. Dėl studijų kalbos universitete priimtinas buvo Helsinkio universiteto modelis, todėl ir tautiniame Vilniaus universitete pasirinkta dėstyti keliomis kalbomis. Šiais aspektais Vilniaus universitetas neturėjo būti išskirtinai lietuviškas. Kita vertus, politikų išreikštos skirtingos koncepcijos dėl tautinio Vilniaus universiteto atspindėjo daugelio to meto Lietuvos politikų pažiūras ir buvo tam tikra takoskyra kuriant aukštosios mokyklos koncepcijas ir pagrindinę kliūtis atidarant Lietuvos universitetą.

1918 m. gruodžio 5 d. Valstybės Tarybos posėdyje buvo priimtas Vilniaus universiteto statusas, kuriame numatyta studijas organizuoti keturiuose fakultetuose: Teologijos, Socialinių mokslų, Medicinos, Gamtos ir matematikos. Tačiau viltis artimiausiu metu atidaryti tautinį Vilniaus universitetą sužlugdė to meto politinė tikrovė – 1919 m. sausio mėn. rusų bolševikams, o vėliau lenkams užgrobus Vilnių ir jo kraštą, tautinio Vilniaus universiteto reikalavimas tapo politikų sudėtine kovos dėl Vilniaus krašto grąžinimo Lietuvai dalimi iki 1939 m. pabaigos.

20 Plačiau apie lietuviško Vilniaus universiteto kūrimą žiūrėti autorės publikacijas (7 nuoroda).

2. Antras etapas: 1919 m. pradžia – 1922 m. vasario 16 d.: skirtingos politinių partijų ir akademinės visuomenės pozicijos dėl aukštojo mokslo ir studijų

Partijų susitarimas, kol bus įsteigtas universitetas, valstybės biurokratus ir specialistus rengti užsienio universitetuose. Objektiviai vertindama susidariusią padėtį, Lietuvos Vyriausybė laikėsi nuomonės, kad, netekus Vilniaus ir jo krašto bei 1919 m. prasidėjus Nepriklausomybės karams, trūkstant finansų, kurti universitetą per brangu, todėl iš pradžių buvo nuspręsta, kad reikalingus kraštui biurokratus ir ūkio specialistus turėtų parengti Vakarų Europos universitetai. 1919 m. rugpjūčio 22 d. buvo priimtos Aukštojo mokslo stipendijų taisyklės. Jose buvo numatyta gabių, bet neturtingų studentų studijoms užsienyje bendroji stipendijų teikimo tvarka. Pretendentas gauti stipendiją pateikdamas prašymą švietimo ministrui turėjo nurodyti, kur ir ką nori studijuoti užsienio universitete, pristatyti brandos atestatą, *curriculum vitae* (gyvenimo aprašymą), ištikimybės liudijimą, materialinės būklės liudijimą, patvirtinimus, kad moka dėstomąją kalbą, bei visuomenės įstaigų ar atskirų Švietimo ministerijai žinomų asmenų rekomendacijas. Stipendijas Ministrų kabinetas pradėjo skirti nuo 1919 m. Švietimo ministerijoje buvo sudaryta stipendijų skyrimo komisija, kuri ištikus kalendorinius metus rinkosi į posėdžius svarstyti pretendentų prašymų. Stipendijas studentai galėjo gauti tiek metų pradžioje, tiek pabaigoje. Iš viso 1919/1920 mokslo metais valstybinės stipendijos buvo paskirtos 47 studentams²¹, 1921 m. – 40 studentų, iš jų 26 vyrams ir 14 moterų. 75 proc. studentų mokėsi Berlyne²². Istorikas Č. Mančinskas, tyrinėjęs valstybinių stipendijų skyrimo tvarką, Švietimo ministerijos stipendijų skyrimo komisijos darbe pastebėjo tam tikrų negatyvių reiškinių, t. y. skirstant stipendijas studijoms užsienio universitetuose įsivyravo protekcionizmas, nes valstybines stipendijas studijoms užsienyje buvo lengviau gauti ne gabiems ir neturtingiems pretendentes, o turintiems pažįstamų komisijoje, kuri suteikdavo jiems rekomendacijas. Todėl stipendijos buvo paskirtos ir turintiems dvarus ar net keliems tos pačios šeimos nariams, pavyzdžiui, vyrui ir žmonai Lipčiams, Spetylams, Steponaičiams, broliui ir seseriai Šmukščiai ir Šmukštaitei²³. Tokie pavyzdžiai tik skatino intelektualus atkakliau siekti, kad Lietuvoje būtų įsteigta aukštoji mokykla. Be to, buvo aišku, kad jaunuolių siuntimas mokytis į užsienio universitetus negalėjo patenkinti visų norinčiųjų siekti aukštojo mokslo poreikio.

Visuomenės aktyvus dalyvavimas, kuriant aukštąją mokyklą. Akademinės visuomenės atstovai laikėsi priešingos pozicijos ir jau 1919 m. rugsėjo pradžioje matematikas Zigmas Žemaitis kartu su zoologu Tadu Ivanausku, istoriku Augustinu Janulaičiu, psichologu Jonu Vabalu-Gudaičiu ir botaniku Liudu Vailioniu ėmėsi iniciatyvos kurti aukštąją mokyklą Kaune. 1919 m. rugsėjo mėn. jie įteikė Z. Žemaičio parengtą Memorandumą dėl aukštosios mokyklos Švietimo ministrui ir vėliau Lietuvos Prezidentui. Jame buvo išdėstyti argumentai, kodėl aukštosios mokyklos steigimas yra neatidėliotinas klausimas Lietuvoje. Pirmas argumentas buvo, kad naujos valstybės kūrimui trūko įvairių specialistų, kurie sugebėtų tvarkyti krašto administracinius reikalus, galėtų kur-

21 Studentų stipendininkų bendri reikalai 1919–1920 m. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 391, ap. 4, b. 1367, l. 1.

22 Švietimo ministerijos stipendininkai 1921 12 01. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1366, l. 22.

23 Mančinskas, Č., *supra* note 9, p. 16–17.

ti švietimo, teisėtvarkos, finansų sistemas, kvalifikuotai rūpintis gyventojų sveikatos, socialiniais klausimais ir profesionaliai spręstų karo metais sugriautų prekybos, žemės ūkio, transporto, pramonės atkūrimo klausimus. Antras argumentas buvo, kad dėl riboto valstybinių stipendijų skyrimo studijoms užsienyje neįmanoma parengti kraštui reikiamo skaičiaus įvairių sričių specialistų. Trečias argumentas – galimas intelektualinių pajėgų nutekėjimo į kitus kraštus pavojus. Būgštauta, kad dalis baigusiųjų studijas užsienio universitetuose dėl geresnių gyvenimo ir darbo sąlygų galėjo iš viso negrįžti į Lietuvą ir pasilikti užsienyje. Ketvirtas argumentas – kad tik mažas skaičius jaunuolių galėjo gauti valstybines stipendijas studijoms užsienyje, todėl likusiam Lietuvos jaunimui, neturinčiam galimybės studijuoti universitete, o kartu ir visai Lietuvos visuomenei būtų padaryta neabejotina skriauda, nes didžioji dalis baigusiųjų mokyklas liktų be aukštojo mokslo. Penkta, laukti, kol bus parengti mokslininkai užsienyje, kurie vėliau galėtų kurti tautinį universitetą, nebuvo prasmės, nes niekas negalėjo garantuoti, kad jie sugebės kurti universitetą ir ar norės jame dirbti – galbūt jie pasirinks verslą, administracinį ar kitokią valstybinį darbą. Taip pat Memorandume buvo kalbama apie tai, kokį universitetą reikėtų steigti Lietuvoje. Pasiūlyta, kad universitete, be humanitarinių, socialinių, medicinos mokslų, taip pat turėtų būti fizikos-matematikos, technikos ir agronomijos fakultetai, kuriuose jaunimas galėtų įgyti kraštui reikalingų specialybių²⁴. Tačiau nei Švietimo ministras, nei Lietuvos Prezidentas Memorandumui nepritarė. Prezidento Antano Smetonos nuomone, jeigu būtų kuriama aukštoji mokykla, ji pirmiausia turėtų tarnauti valstybės ideologijai, todėl turėtų būti steigiami Teologijos ir Socialinių mokslų fakultetai, nes jie reikalingiausi tautos dvasinei nepriklausomybei atkurti ir tautos kultūrai vystyti. Technikos fakultetas nebuvo reikalingas, nes jame parengti specialistai žemės ūkio kraštui buvo nereikalingi²⁵. Suvokus, kad Lietuvos Vyriausybė atsisako kurti universitetą Lietuvoje, 1920 m. sausio 27 d. Kaune, Švietimo ministerijos salėje, mokslininkų iniciatyva iškilmingame posėdyje buvo atidaryta privati lietuvių aukštoji mokykla – Aukštieji kursai su 6 skyriais: humanitarinių mokslų su istorijos, filologijos, filosofijos ir pedagogikos specializacijomis; socialinių mokslų su teisės ir sociologijos specializacijomis; matematikos ir fizikos; gamtos mokslų, medicinos ir technikos mokslų. Mokestis iš pradžių buvo nustatytas 300 auksinų, vėliau 600 auksinų per metus²⁶. Baigusiems Aukštuosius kursus absolventams buvo numatoma suteikti aukštojo mokslo baigimo diplomą. Jaunimas iš karto gausiai stojo į atidarytus Aukštuosius kursus. 1920/1921 mokslo metais juose mokėsi 522 klausytojai: 168 iš jų buvo moterys, daugiau kaip pusė (278) buvo laisvieji klausytojai. Iš jų lietuviai sudarė 69,6 proc., žydai – 29,1 proc., kitų tautybių – 1,6 proc. Beveik pusė visų klausytojų (244) buvo 20–25 metų jaunimas²⁷. Tačiau lėšų stygius, menka materialinė bazė bei mokslas vakarais turėjo įtakos studijų kokybei ir studentų skaičiaus mažėjimui Aukštuosiuose kursuose.

24 Žr. Memorandumas aukštosios mokyklos steigimo reikalui: Z. Žemaičio paruoštas 1919 m. rugsėjo mėn. *Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune, supra* note 8, p. 36–39.

25 Žemaitis, Z. Kauno aukštosios mokyklos kūrimosi ir darbo sąlygos. *Ibid.*, p. 8.

26 Aukštųjų kursų įstatai. *Lietuvos archyvai 4, supra* note 13, p. 20.

27 Šenavičienė, I.; Šenavičius, A., *supra* note 11, p. 82.

Už pirmąjį 1921 m. semestrą sumokėjo 245 klausytojai, o už antrąjį – tik 145²⁸. Be to, klausytojai nebuvo tikri, ar Aukštieji kursai taps universitetu ir ar išklausytos paskaitos ir gauti įvertinimai bus teisiškai pripažįstami ir užskaitomi naujai įkurtame universitete.

Kad privatūs Aukštieji kursai buvo tik laikina išeitis iki universiteto įsteigimo, suprato ir to meto Vyriausybė, ir Steigiamojo Seimo nariai. 1920 m. pasibaigus Nepriklausomybės karams, Lietuvos universiteto kūrimas tapo vienu iš Lietuvos Vyriausybės darbotvarkės klausimų. Tiesa, Lietuvos universiteto statuto priėmimas užtruko daugiau nei dvejus metus (nuo 1921 m. gruodžio 7 d. iki 1922 m. kovo 24 d.), nes Steigiamajame Seime partijos nesutarė, koks universitetas reikalingas Lietuvai. Steigiamajame Seime universiteto klausimu išsiskyrė dvi priešingos nuomonės. Vienai iš jų atstovavo Seimo valdančioji dauguma – krikščionys demokratai, linkę kurti katalikišką humanitarinio profilio universitetą. Jiems pritarė katalikų kunigai ir dalis katalikiškos visuomenės. Priešingos nuomonės laikėsi Seimo opozicinė mažuma – valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai, kurie pasisakė už pasaulietinį universalaus profilio universitetą su gamtos ir tikslųjų mokslų fakultetais. Pastaruosius aktyviai palaikė Aukštųjų kursų administracija, mokslo organizacijos ir didžioji išsilavinusi pasaulietinė Lietuvos visuomenės dalis. Karštos diskusijos, ar steigti katalikišką humanitarinio profilio universitetą, kuris atitiktų valstybės interesus, ar pasaulietinį universalaus profilio, kuris tenkintų visuomenės lūkesčius ir poreikius, vyko ir tarp intelektualų spaudoje bei mokslininkų, dėstytojų ir studentų sambūriuose. Vieni palaikė Seimo daugumą, pavyzdžiui, A. Voldeparas laikėsi nuomonės, kad Lietuvai reikalingas katalikiškas humanitarinis universitetas, kuris tarnautų valstybės interesams. Kiti pritarė Seimo opozicijai, pavyzdžiui, A. Janulaitis laikėsi nuostatos, kad reikia kurti pasaulietinį plataus profilio universitetą, atitinkantį visuomenės poreikius. 1921 m. rugsėjo 17 d. Kaune įvyko valdančiajai daugumai ir Vyriausybei nepritariančių studentų ir abiturientų mitingas (dalyvavo 321 asmuo), kuriame buvo reikalaujama atidaryti valstybinį pasaulietinį Lietuvos universitetą, kuris turėtų autonomijos teisę ir visus Aukštuosiuose kursuose veikusius skyrius²⁹.

3. Trečias etapas: 1922 m. vasario 16 d. – 4 dešimtmečio pradžia: partijų kompromisas dėl Lietuvos universiteto

Kompromiso dėl Lietuvos universiteto paieškos. Lietuvos visuomenės pasipriešinimas vertė Vyriausybę ir valdančiąsias partijas koreguoti nutarimus ir ieškoti kompromisų. Reikėtų pripažinti, kad tik demokratinėje valstybėje valdžios institucijos galėjo atsižvelgti į visuomenės reikalavimus. 1921 m. pabaigoje – 1922 m. pradžioje krikščionių demokratų blokas, kuris turėjo daugumą Steigiamajame Seime, laikinai atsakė steigti katalikišką humanitarinį universitetą. Kilus nesutarimams tarp valdančiųjų partijų, tarp jų ir dėl Lietuvos universiteto, koalicinis Kazio Griniaus Ministrų kabinetas 1922 m. vasario 1 d. atsistatydino. Naujoje, sudarytoje Ernesto Galvanausko, Vyriausybėje Švietimo ministru tapo nepartinis Petras Juodakis. Siekdamas nuraminti visuomenėje ir Steigiamajame Seime kilusias aistras dėl universiteto, 1922 m. vasario 13 d. Ministrų kabinetas priėmė nutarimą, kuriuo paskelbė, kad vadovaujantis Vilniaus uni-

28 Janužytė, A., *supra* note 7, p. 209.

29 Visuotinio Kauno studentų ir abiturientų susirinkimo, įvykusio 1921 m. rugsėjo 17 d., protokolas. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 765, l. 5–6.

versiteto 1918 m. gruodžio 5 d. priimtu Statutu su tam tikromis pataisomis 1922 m. vasario 16 d. atidaromas Lietuvos universitetas³⁰. Nors 1918 m. gruodžio 5 d. Vilniaus universiteto statute ir nebuvo numatyta steigti kai kurių fakultetų, tačiau be juridinio pagrindo buvo įsteigti visi fakultetai, kurie veikė Aukštuosiuose kursuose ir buvo numatyti Steigiamojo Seimo svarstomajame Statuto projekte. Lietuvos universiteto statusas buvo vienbalsiai priimtas Steigiamajame Seime 1922 m. kovo 24 d. 1922 m. balandžio 12 d. Prezidentas A. Stulginskis patvirtino Lietuvos universiteto statutą dekretu. Statusas suteikė universitetui plačią autonomijos ir savivaldos teisę, kurią vykdė rektorius, universiteto senatas, universiteto taryba ir fakultetų tarybos. Pagal Statutą Lietuvos universitete buvo įsteigti 6 fakultetai: Teologijos-filosofijos fakultetas (Teologijos-filosofijos fakulteto pavadinimas buvo patvirtintas balsuojant Steigiamajame Seime: už balsavo 43, prieš 28 seimo nariai³¹. A. Voldemaras pasitraukė iš universiteto dėl to, kad buvo įkurtas bendras Teologijos-filosofijos fakultetas, o ne atskiras Teologijos fakultetas³². R. Laukaitytės teigimu, Statutas patvirtino dvilypį Teologijos-filosofijos fakultetą, kuriame išsilavinimą galėjo gauti ir dvasiškiei, ir pasauliečiai³³. Taip buvo rastas kompromisas), Humanitarinių mokslų fakultetas, Teisų fakultetas, Matematikos-gamtos fakultetas, Medicinos fakultetas ir Technikos fakultetas. Fakulteto taryboms buvo suteiktos plačios autonomijos teisės. Galima sutikti su Č. Mančinsko teiginiu, kad neribota fakultetų autonomija nebuvo atsitiktinis reiškinys, nes ji buvo tam tikras kompromisas tarp valdančiojo krikščionių demokratų bloko ir opozicijos Steigiamajame Seime, kai valdančiajai daugumai nepavyko Lietuvoje įsteigti katalikiško universiteto. Jie norėjo sudaryti palankias teisines sąlygas Teologijos-filosofijos fakultetui ateityje peraugti į katalikišką universitetą. Todėl fakultetams buvo suteikta neribota valdžia ir autonomija³⁴. Tačiau iš esmės buvo sudarytos sąlygos visiems universiteto fakultetams būti savarankiškiems, čia įvairių įsitikinimų ir pasaulėžiūrų mokslininkai galėjo laisvai reikšti savo nuomones ir skelbti mokslo žinias.

Galima daryti išvadą, kad dėl aktyvios Steigiamojo Seimo opozicijos, visuomenės ir intelektualų įtakos ir veiklos buvo rastas kompromisas ir patvirtintas Lietuvos universiteto statusas, kuris įsteigė pasaulietinį valstybinį universalaus profilio universitetą, atitinkantį to meto visuomenės lūkesčius ir poreikius, nors Teologijos-filosofijos fakultetas ir turėjo tam tikrų išimčių renkant mokslinį ir pedagoginį personalą. Teologijos-filosofijos fakultetas buvo kompromisinis sprendimas ir visos disciplinos, susijusios su teologija, buvo dėstomos šiame fakultete. Lietuvos universiteto statusas užtikrino toleranciją ir pagarbą įvairių sričių, taip pat ir teologijos, mokslams universitete. Tačiau kita vertus, faktas, kad tas pačias humanitarinės krypties studijas, pavyzdžiui, istoriją, buvo

30 Švietimo ministerijos Aukštųjų kursų komisijos universiteto statuto pataisos. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 119, l. 96–96 ap; Ministro Pirmininko 1922 m. vasario 14 d. raštas Švietimo ministrui. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 762, l. 23.

31 Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos Steigiamasis Seimas*. New York, 1975, p. 128.

32 Voldemaras, A. Mokslas ir švietimas: atviras laiškas Švietimo ministrui Juodakiui. *Tėvynės balsas*. 1922, gegužės 5, p. 2.

33 Laukaitytė, R. Teologijos-filosofijos mokslai, *supra* note 10, p. 149.

34 Mančinskas, Č., *supra* note 9, p. 47.

galima studijuoti ir Humanitarinių mokslų, ir Teologijos-filosofijos fakultete, rodo, kad politikams nepavyko visiškai išvengti etnocentrizmo. Universitetas, jų įsitikinimu, turėjo pirmiausia rengti valstybės tarnautojus, t. y. lojalius tautinės valstybės biurokratus.

Šiam etapui būdingas aktyvus įvairiomis formomis pasireiškiantis Lietuvos universiteto tarptautinis bendradarbiavimas su Rytų ir Vakarų universitetais: 1) studijos Europos universitetuose; 2) stažuotės užsienio universitetuose ir 3) užsienio profesorių darbas Lietuvos universitete. Todėl galima teigti, kad Lietuvos universitetas peraugo tautinės valstybės ribas³⁵.

Studijos Europos universitetuose³⁶. Vos įkūrus universitetą buvo aišku, kad vien savo jėgomis parengti specialistus bus sudėtinga. Todėl Lietuvos Vyriausybė ir toliau finansavo gabių ir neturtingų jaunuolių studijas užsienyje: 1923 m. paskirta 60 valstybės stipendijų, 1925 m. vasario mėn. – 105, 1929 m. – 142, 1931 m. lapkričio-gruodžio mėn. – 151, 1934 m. sausio-vasario mėn. – 117, 1940 m. rugsėjo mėn. – 94³⁷. Iš jų, pavyzdžiui, istorijos studijoms Heidelbergo universitete 1930–1934 m. yra gavęs Jonas Puzinas. Jis studijavo proistorę pas to meto garsų archeologą prof. E. Wahle, kuris 1924 m. dalyvavo archeologinėse ekspedicijose Latvijoje ir buvos susipažinęs su baltų proistorės problemomis. Studijas baigė apgindamas daktaro disertaciją ir tapo pirmuoju lietuviu archeologijos krypties daktaru. Živilės Kriauciūnienės apytikriais duomenimis, 1919–1940 m. maždaug 1300 studentų studijavo užsienio universitetuose³⁸. Iš pradžių didžiausias srautas studentų vyko į Vokietiją, su kuria Lietuvą siejo kaimynystė, geri santykiai ir iki 1922 m. bendra valiuta. Lėmė ir kitos priežastys. Galima sutikti su estų istoriko Karlo Siilivasko teiginiu, kad „Vokiečių kalba vaidino pagrindinį vaidmenį tarptautiniame bendradarbiavime, todėl didelis studentų ir mokslininkų srautas iš Baltijos valstybių vyko studijuoti ar gilinti žinių į vokiečių universitetus.“³⁹ Tačiau reikia pripažinti, kad Baltijos valstybių studentai ir mokslininkai studijuoti į Vokietiją daugiausia vyko XX a. 1–3 dešimtmečiais. Vėliau, nuo XX a. 4-o dešimtmečio pradžios, blogėjant santykiams su Vokietija, lietuvių studentų ir mokslininkų daugėjo Austrijos, Šveicarijos, Jungtinės Karalystės, Prancūzijos, Čekoslovakijos, Suomijos ir kitų Europos valstybių universitetuose.

Stazuotės užsienio universitetuose. Dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių pirmieji Lietuvos universiteto profesoriai buvo baigę aukštuosius mokslus užsienyje. Pavyzdžiui, 1927 m. pavasario semestre iš 66 dirbusių ordinarinių ir ekstraordinarinių profesorių 44 buvo baigę Rusijos universitetus, 22 – visas arba dalį studijų buvo baigę Vakarų Europos universitetuose⁴⁰. Baigusiems Lietuvos universitetą ir pasilikusiems dirbti buvo sudaromos sąlygos stažuotis Vakarų Europos universitetuose. 1928 m. pri-

35 Įkūrus universitetą prasidėjo aktyvus tarptautinis bendradarbiavimas, jis tęsėsi iki 1940 m. Aktyvus tarptautinis bendradarbiavimas būdingas ir trečiajam, ir ketvirtajam etapui, todėl visas tarptautinis bendradarbiavimas aptariamas kartu.

36 Plačiau apie mokslininkų tarptautinį bendradarbiavimą žiūrėti autorės publikacijas (14 nuoroda).

37 Janužytė, A., *supra* note 7, p. 257.

38 Kriauciūnienė, Ž. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1992*. Vilnius, 1994, p. 104.

39 Siilivask, K. Baltic Science as a Bridge Between East and West. *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Humanities and Social Sciences*. 1995, 44/ 2: 111.

40 Vilniaus universiteto istorija 1579–1994, *supra* note 6, p. 231

ėmus Valstybinių stipendijų ir paskolų įstatymą, Švietimo ministerija parengė valstybei 1929–1933 m. reikalingų specialistų rengimo planą. Pagal jį, kaip nustatė Švietimo ministerija, Lietuvos universiteto profesūrai rengti kasmet reikėjo 12 stipendijų⁴¹. Iki 1940 m. užsienio mokslo įstaigose stažavosi 108 specialistai, baigę studijas Lietuvos universitete⁴². Dažniausiai vykdavo rašyti daktaro disertacijų. Pavyzdžiui, valstybės pasirinkimas studijuoti istoriją ir rašyti daktaro disertaciją tiesiogiai buvo susijęs su ekonominėmis, politinėmis sąlygomis bei lituanistine archyvine medžiaga. Todėl dauguma istorikų rinkosi Vokietijos ar Austrijos universitetus. 1918–1940 m. iš penkių Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetų absolventų ar buvusių studentų 4 tapo Vokietijos ir Austrijos universitetų mokslo daktarais, t. y. Konstantinas Avižonis ir Zenonas Ivinskis – Berlyno universiteto, Jonas Puzinas – Heidelbergo universiteto ir Antanas Vasiliauskas (Vasys) – Vienos universiteto, o Bronius Dundulis tapo Sorbonos universiteto mokslų daktaru. Iš to meto spaudoje pateiktų duomenų galima daryti išvadą, kad iki 1940 m. pusė mokslinio pedagoginio personalo daktaro laipsnius įgijo užsienio universitetuose.

Be valstybės skiriamų stipendijų, universiteto absolventai finansinę paramą studijoms užsienyje galėjo gauti iš įvairių fondų: Lietuvių katalikų mokslų akademijos, Rockfellerio (Rockefeller Education Board), Humboldto (Alexsander von Humboldt Stiftung), Britų Tarybos (the British Council), taip pat užsienio valstybių stipendijų, pavyzdžiui, Prancūzijos, Čekoslovakijos. Apie 1930 m. Miuncheno mokslų akademija paskyrė stipendiją lietuviui tobulinti ekonomikos mokslų žinias Vokietijos universitetuose. 1935 m. Padujos universiteto prof. G. Devoto siūlė įsteigti 6 mėnesių lietuvių ir italų studentų pasikeitimų stipendiją. 1936 m. Britų Taryba skyrė 4 stipendijas lietuviams studijuoti anglų kalbą ir literatūrą Jungtinės Karalystės universitetuose: 1937 m. – 2, 1938 m. – 3, 1939 m. – 5. 1936 m. rugpjūčio 8 d. vidurinėje mokykloje prancūzų kalbą įvedus kaip pagrindinę užsienio kalbą, Prancūzijos Vyriausybė nuo 1936 m. Lietuvos studentams pradėjo skirti valstybines stipendijas (8000 frankų per metus). 1936 m. skyrė 1 stipendiją, nuo 1937 m. – 4. 1937–1938 ir 1939–1940 mokslo metams buvo skirta po 4 stipendijas studijuoti prancūzų kalbą ir literatūrą Prancūzijos universitetuose (stipendija buvo padidinta iki 10 000 frankų per metus ir skirta papildomai 1100 frankų kelionės išlaidoms). Pavyzdžiui, Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Paryžiuje Ladas Natkevičius kreipėsi į Prancūzijos vyriausybę dėl istoriko B. Dundulio prašymo skirti jam Prancūzijos valstybinę stipendiją daktaro disertacijai užbaigti. Gavęs Prancūzijos vyriausybės stipendiją, jis galėjo užbaigti studijas ir 1940 m. Sorbonos universitete sėkmingai apginti daktaro disertaciją⁴³.

Lietuvos universitete dirbę užsienio profesoriai. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nuo Lietuvos universiteto įkūrimo užsienio mokslininkai vyko dirbti dėstytojais, skaityti paskaitų bei dalinosi savo žiniomis ir patirtimi su lietuvių studentais ir mokslininkais. Ypač užsienio mokslininkai padėjo, formuojant istorijos studijas Humanitariniame fakultete. Susikūrus istorijos skyriui Humanitarinių mokslų fakultete, universiteto vado-

41 Janužytė, A., *supra* note 7, p. 261–262.

42 Gylienė, L. Vytauto Didžiojo universiteto dviejų dešimtmečių veiklos apžvalga. *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos septyniasdešimtmetis*, *supra* note 8, p. 25.

43 Janužytė, A., *supra* note 7, p. 269–271.

vybė suprato, kad be šios srities užsienio mokslininkų pagalbos nebus galima parengti įvairiapusiškai išsilavinusių istorikų. Todėl visai neatsitiktinai pirmieji Visuotinės istorijos katedros profesoriai buvo rusų emigrantai Pavelas Gronskij (1924–1927) ir Levas Karsavinas (1928–1939). P. Gronskij 1906 m. baigė Sankt Peterburgo universiteto Teisių fakultetą. 1912 m. buvo Sankt Peterburgo universiteto privatdocentu, 1917 m. Petrogrado Prekybos ir psichologijos instituto profesoriumi. 1920 m. emigravo į Paryžių. 1923 m. pakviestas dirbti į Lietuvos universitetą. P. Gronskij dažniausiai skaitė Naujųjų laikų istorijos ir valstybės teorijos kursus. Savo paskaitose daugiausiai dėmesio skyrė politinei Europos istorijai; L. Karsavinas Petrogrado universitete 1916 m. apgynė istorijos daktaro disertaciją. Nuo 1916 m. iki 1921 m., t. y. iki ištrėmimo į užsienį, dirbo profesoriumi Petrogrado istorijos-filosofijos institute (1921 m. jis buvo rektoriumi), dėstė visuotinės istorijos kursą. Be to, 1911–1921 m. dirbo profesoriumi Sankt Peterburgo aukštuosiuose moterų kursuose, nuo 1912 m. iki 1922 m. dirbo profesoriumi Sankt Peterburgo universitete (1921–1922 m. jis buvo Petrogrado universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu). 1922 m. apsigyveno Berlyne ir nuo 1922 m. iki 1925 m. dirbo profesoriumi Rusų mokslo institute. 1927 m. buvo išrinktas Lietuvos universiteto Visuotinės istorijos katedros profesoriumi. L. Karsavinas skaitė istorijos kursus nuo antikos laikų ir baigiant XX a. aktualijomis. Taip pat jis dėstė istorijos mokslo teorijos ir metodologijos, istorijos filosofijos paskaitų kursus. V. Trumpa, buvęs L. Karsavino mokinys, lygindamas L. Karsavino paskaitas su kitų žymių Vakarų Europos ir Amerikos istorikų paskaitomis, pirmenybę atidavė L. Karsavinui, nes paskaitose daugiau kėlė probleminius klausimus, nei davė „gatavus atsakymus“⁴⁴.

Ivanas Lappo buvo Lietuvos istorijos katedros profesorius (1933–1939). I. Lappo 1892 m. baigė Sankt Peterburgo universitetą, 1902–1905 m. ėjo Sankt Peterburgo universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto privatdocento, 1905–1919 m. – Tartu universiteto profesoriaus pareigas. 1921–1933 m. gyveno Prahėje. I. Lappo mokslinė veikla susijusi su LDK istorijos ir jos šaltinių, daugiausiai III Lietuvos Statuto, tyrimu. Ši aplinkybė ir lėmė, jog prof. I. Lappo buvo pakviestas dirbti į Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvos istorijos katedrą. Jis skaitė nemažai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinės santvarkos analizei skirtų kursų. Didžiausia kviestųjų profesorių problema buvo lietuvių kalba, nes pasibaigus nustatytam trejų metų terminui reikėjo pereiti prie dėstymo lietuvių kalba arba pasitraukti iš universiteto. Iš minėtųjų rusų istorikų kalbos barjerą įveikė tik L. Karsavinas. P. Gronskij dėl šios priežasties turėjo atsisakyti profesoriaus darbo universitete ir grįžti į Paryžių, o I. Lappo rusiškai skaitomos paskaitos buvo negausiai lankomos, anot V. Trumpos, dėl to, kad jos nebuvo prieinamos didesniai studentų skaičiui⁴⁵. Tačiau I. Lappo ir L. Karsavinas palaipsniui integrovosi į universitetą ir parengė fundamentalių darbų. L. Karsavinas paskelbė lietuvių kalba 5 tomų veikalą „Europos kultūros istorija“ (1931–1937), I. Lappo – „1588 metų Lietuvos Statutas“ (1934–1938) ir „Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos“ (1932). Šie rusų mokslininkai nemažai prisidėjo parengiant įvairiapuščius ir kvalifikuotus Lietuvos

44 Janužytė, A., *supra* note 7, p. 274.

45 *Ibid.*

istorikus. 1938 m. už nuopelnus Lietuvos mokslui prof. I. Lappo buvo apdovanotas Gedimino III laipsnio ordinu⁴⁶.

Už nuopelnus vystant Lietuvos mokslą Suomijos Helsinkio universiteto profesoriams tautosakininkui, kalbininkui Aukusti Robertui Niemi 1923 m. ir geodezininkui Taivo Ilmari Bondsdorffui 1934 m., Latvijos universiteto profesoriams: kalbininkui, baltistui Janiui Endzelins'ui 1932 m., medikui Jėkabsui Alksniui 1933 m., evangelikų liuteronų arkivyskupui Teodorui Grinbergs'ui 1936 m., archeologui Franciui Aleksandriui Balodžiui 1939 m., SSRS Maskvos universiteto profesoriui Matviejui Liubavskij 1932 m., Lenkijos profesoriui Ludwigui Krzywickiui 1939 m. bei kitiems mokslininkams buvo suteikti Lietuvos universiteto garbės daktaro vardas. Pavyzdžiui, suomių tautosakininkui, kalbininkui profesoriui A. R. Niemi Lietuvos universiteto garbės daktaro vardas buvo paskirtas už lituanistines studijas, o Lietuvos vyriausybė už 1920 m. parengtą Lietuvos mokyklų pertvarką nuo pradinių iki aukštųjų mokyklų ir už nuopelnus Lietuvos mokslui, pagalbą steigiant lietuviškas mokyklas bei žinių apie Lietuvą skleidimą Suomijoje 1928 m. apdovanojo Gedimino ordinu⁴⁷. Iš viso Lietuvos universiteto garbės daktaro vardai buvo suteikti 37 Lietuvos ir užsienio valstybių mokslininkams⁴⁸.

4. Ketvirtas etapas: XX a. 4 dešimtmečio pradžia – 1940 m.: liberalizacijos ir antidemokratiniai procesai mokslo ir studijų srityje

Šiam etapui būdinga keletas bruožų: viena vertus, mokslo ir studijų srityje vyko tam tikras liberalizacijos procesas.

Pirma, toliau vyksta intensyvus bendradarbiavimas tarp Lietuvos ir Vakarų Europos universitetų mokslininkų (žr. trečio etapo tarptautinį bendradarbiavimą). Lietuvos mokslininkai buvo pripažinti europinėje mokslo ir studijų erdvėje. Jiems suteikiami užsienio universitetų garbės vardai ir kaip ekspertai kviečiami tapti tarptautinių organizacijų nariais. Pavyzdžiui, prof. A. Voldemaras buvo pakviestas tapti tarptautinės organizacijos *The International Council of the International Institute of Sociology and Political and Social Reform* nariu ir atstovauti ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos mokslininkams. 1933 m. buvo pakviestas tapti Italų Rytų instituto nariu. 1934 m. prof. M. Biržiškai buvo suteiktas Latvijos universiteto garbės daktaro vardas, o dr. Z. Ivinskis 1934 m. tapo Hanzos istorijos draugijos nariu bei 1938 m. Estų mokslo draugijos nariu korespondentu⁴⁹.

Antra, steigiamos naujos aukštosios mokyklos (iš viso buvo įsteigtos 7 universitetinio tipo mokyklos⁵⁰): 1931 m. įsteigta Vytauto Didžiojo karo kolegija Kaune, 1933 m. vasario 7 d. – Konservatorija Kaune, 1934 m. spalio 4 d. – Prekybos institutas Klaipėdoje, 1935 m. rugsėjo 18 d. – Respublikos pedagoginis institutas Klaipėdoje (nacių Vokietijai užgrobęs Klaipėdą, 1939 m. kovo mėn. Prekybos institutas buvo perkeltas į Šiaulius, o Respublikos pedagoginis institutas iš pradžių perkeltas į Panevėžį, vėliau

46 Janužytė, A., *supra* note 7, p. 272–279.

47 *Ibid.*, p. 279–281

48 Mančinskas, Č., *supra* note 9, p. 206.

49 Janužytė, A., *supra* note 7, p. 268.

50 1924 m. spalio 15 d. Dotnuvoje krikščionių demokratų valdžia Lietuvos universiteto Agronomijos ir miškininkystės skyriaus pagrindu įsteigė Žemės ūkio akademiją.

į Vilnių); 1936 m. rugpjūčio 25 d. – Veterinarijos akademija Kaune. 1939 m. atgavus Vilnių, gruodžio 15 d., perkėlus VDU Humanitarinių ir Teisių fakultetus buvo atidarytas Vilniaus universitetas. Be to, 1934 m. buvo įsteigti Aukštieji kūno kultūros kursai Kaune, 1939 m. – Kauno meno mokykla, o 1939 m. kovo 9 d. – Antano Smetonos lituanistikos institutas.

Tačiau kita vertus, studijų procese vyko tam tikri antidemokratiniai procesai, kai vykdomoji valdžia (prezidentas ir vyriausybė) nuo 1930 m. imasi autoritarinių priemonių.

Pirmiausia pradėta riboti Vytauto Didžiojo universiteto autonomija. 1930 m. birželio 7 d. Vytauto Didžiojo universiteto statute pažymėta, kad universitetas priklauso nuo Švietimo ministerijos, ir susiaurintos aukščiausios universiteto valdymo institucijos – Tarybos, funkcijos, dalį jų perduodant švietimo ministrui, senatui ir rektoriui. Taryba neteko įstatymų keitimo teisės. Tarybai iš esmės liko teisė rinkti kandidatus į rektoriaus, prorektoriaus ir sekretoriaus pareigybes, teikti garbės profesoriaus vardus ir minėti reikšmingas universitetui datas. Profesorių ir docentų pareigybes tvirtino ir iš pareigų atleisdavo, senato rekomendavimu ir švietimo ministro teikimu, Lietuvos Prezidentas. Rektorių ir prorektorius skirdavo ir atleisdavo Lietuvos Prezidentas. Žemesnes pareigybes, kaip privatdocentus, fakulteto tarybos išrinktus, tvirtindavo ar atleisdavo švietimo ministras, o jaunesnįjį ir pagalbinį personalą – rektorius. 1935 m. rugsėjo 27 d. VDU statuto pataisos suteikė teisę švietimo ministrui pateikti Lietuvos Prezidentui skirti vyresniojo mokslo personalą bei nustatyti jų mokslines kvalifikacijas, tai kas anksčiau buvo fakulteto tarybų prerogatyva. Tai buvo vertinama kaip akivaizdus autonomijos ribojimas, todėl buvo kreiptasi dėl šių pataisų atšaukimo. Pataisų nepanaikinimas sukėlė universiteto akademinės bendruomenės protestus – 1935 m. spalio 10 d. rektoratas su rektoriumi prof. Mykolu Romeriu pareiškė apie savo atsistatydinimą. Spalio 16 d. kai kuriuose fakultetuose prasidėjo studentų streikai. 1935 m. spalio 25 d. buvo patvirtinta nauja VDU statuto pataisa, pagal kurią švietimo ministrui suteikta teisė pateikti prezidentui skirti savo parinktus kandidatus į laisvą vyresniojo mokslo personalo darbo vietą tik tada, kai vieną semestrą universiteto senatas jų nepristato, arba jei 2 kartus pateikus jie nebuvo paskirti. 1937 m. lapkričio 4 d. Seime buvo priimtas trečiasis Statutas, pagal kurį universiteto autonomija buvo dar labiau ribojama, nes universitetas tampa visiškai priklausomas nuo švietimo ministro, kuriam suteikta teisė tvirtinti fakulteto tarybų išrinktus dekanus, jaunesnįjį mokslo personalą, o nepatvirtinus teikti savo kandidatūrą rektoriui. Buvo susiaurintos fakulteto tarybos ir praplėsto dekanų funkcijos ir teisės. Be to, švietimo ministras galėjo siūlyti Lietuvos Prezidentui savo parinktus kandidatus skirti rektoriui ir prorektoriams, jei jis 2 kartus nepristato tvirtinti universiteto tarybos išrinktųjų arba Prezidentas jų nepaskiria⁵¹.

Antra, naujai įsikūrusioms aukštosioms mokykloms atsisakoma suteikti autonomijos teisių – Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija tiesiogiai priklausė nuo

51 Plačiau žr. Mančinskas, Č., *supra* note 9, p. 81–82, 84–85, 88, 93.

žemės ūkio ministro, Konservatorija, Respublikos pedagoginis institutas – nuo švietimo ministro, Prekybos institutas Klaipėdoje – finansų ministro⁵².

Apibendrinant galima teigti, kad iš aukštųjų mokyklų tik Vytauto Didžiojo universitetas turėjo, nors ir ribotą, autonomiją. Studijų procesas ir mokslas liko savarankiškas. Tai buvo vienintelė aukštoji mokykla, kurioje buvo ginamos mokslo daktaro disertacijos (apginta 60 mokslo daktarų disertacijų: Teologijos-filosofijos fakultete – 12, Humanitarinių mokslų – 7, Teisių – 10, Matematikos-gamtos – 8, Medicinos – 19, Technikos – 4⁵³). Manytume, kad didžiausia vertybė buvo tai, kad vykdomoji valdžia neriboję mokslininko pasirinkimo laisvės rinktis tiriamąjį objektą. Todėl mokslininkai ir jų moksliniai pasiekimai buvo vertinami tarptautinės bendruomenės. Lietuvos mokslininkai aktyviai dalyvavo tarptautinėse konferencijose, vyko skaityti paskaitų į Vakarų Europos universitetus ir tapo tarptautinių organizacijų nariais ir ekspertais.

Išvados

Galima skirti keletą Pirmosios Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo ir studijų politikos etapų. Pirmasis etapas siejamas su Vilniaus universiteto kaip lietuviško universiteto steigimu, jis prasideda vokiečių okupacijos metais 1915 m. rudenį ir tęsiasi iki 1919 m. pradžios. Šiame etape susiformavo dvi skirtingos lietuviško Vilniaus universiteto kūrimo strategijos. Pirmosios strategijos šalininkai manė, kad to meto sunkios politinės ir ekonominės sąlygos vertė kuriam laikui atidėti tautinio Vilniaus universiteto kūrimą, o Lietuvai reikiamus specialistus galėjo rengti užsienio universitetai. Antros strategijos šalininkai, suprasdami, kad tik nuo išsilavinusio jaunimo priklauso Lietuvos valstybės ateitis, siūlė nedelsiant atidaryti lietuvišką Vilniaus universitetą, nes šalyje trūko kvalifikuotų specialistų, kurie galėtų tvarkyti valstybės administracinius, finansinius, ekonominius, socialinius ir švietimo reikalus, o užsienio universitetai negalėjo parengti kiek reikia įvairių lygių valstybės tarnautojų ir ūkio specialistų. Be to, išsiskyrė politikų koncepcijos dėl Vilniaus universiteto. Pirmoji koncepcija buvo susijusi su pasaulietinio, atviro tautinėms ir religinėms mažumoms Vilniaus universiteto su plačiomis autonomijos teisėmis kūrimu, o antroji koncepcija – su katalikiško, tautinio Vilniaus universiteto su ribotomis savivaldos teisėmis kūrimu. Pirmoje koncepcijoje galima išvelgti tautinės valstybės kūrimo laikotarpiu sunkiai suderinamus dalykus: tautinio universiteto kūrimą ir tautinių mažumų aspiracijas. Politikai buvo vieningi dviem aspektais: pirma, atsižvelgdami į to meto tikrovę jie sutiko, kad studijos vyktų ne vien tik lietuvių kalba; antra, suvokdami, kad nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimas ir saugumo garantas yra žmoniškasis kapitalas – išsilavinę žmonės, jie pasisakė, kad universitetas turi būti steigiamas remiantis tarptautine universitetų patirtimi ir atitiktų to meto Vakarų universiteto standartus. Ieškodami geriausio universiteto modelio, jie kaip pagrindą pasirinko vokiečių (Berlyno) universiteto modelį, kurio pavyzdžiu būtų galima kurti

52 Plačiau žr. *Ibid.*, p. 107, 114–117, 121–123, 125–126, 132–134.

53 *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė, 1922–2002*, supra note 8, p. 12–13.

lietuvišką Vilniaus universitetą. Dėl studijų kalbos priimtinas buvo Helsinkio universiteto modelis, todėl ir tautiniame Vilniaus universitete buvo pasirinkta dėstyti keliomis kalbomis. Šiais aspektais Vilniaus universitetas neturėjo būti išskirtinai lietuviškas. Kita vertus, politikų išreikštos skirtingos koncepcijos dėl tautinio Vilniaus universiteto atspindėjo daugelio to meto Lietuvos politikų pažiūras ir buvo tam tikra takoskyra kuriant aukštosios mokyklos koncepcijas ir pagrindinę kliūtis atidarant Lietuvos universitetą.

Antrasis etapas prasideda nuo 1919 m. pradžios, praradus Vilniaus kraštą ir galimybes atkurti Vilniaus universitetą, ir tęsiasi iki Lietuvos universiteto atidarymo 1922 m. vasario 16 d. Šiam etapui būdingas politinių partijų, vyriausybių ir akademinės visuomenės nuomonių ir pozicijų dėl aukštojo mokslo išsiskyrimas. Vyriausybės ir politinės partijos nutaria kuriam laikui atsisakyti kurti universitetą ir specialistus su skiriamomis valstybės stipendijomis rengti užsienio universitetuose. Akademinė visuomenė laikėsi priešingos pozicijos ir savo iniciatyva atidarė privačią aukštąją mokyklą – Aukštuosius kursus. Kad privatūs Aukštieji kursai buvo tik laikina išeitis iki universiteto įsteigimo, suprato ir to meto Vyriausybė, ir Steigiamojo Seimo nariai. 1920 m. pasibaigus Nepriklausomybės karams, Lietuvos universiteto kūrimas tapo vienu iš Lietuvos Vyriausybės darbotvarkės klausimų. Tiesa, Lietuvos universiteto statuto priėmimas užtruko daugiau nei dvejus metus (nuo 1921 m. gruodžio 7 d. iki 1922 m. kovo 24 d.), nes Steigiamajame Seime partijos nesutarė, koks universitetas reikalingas Lietuvai. Išsiskyrė dvi priešingos nuomonės. Vienai iš jų atstovavo Seimo valdančioji dauguma – krikščionys demokratai, linkę kurti katalikišką humanitarinio profilio universitetą. Jiems pritarė katalikų kunigai ir dalis katalikiškos visuomenės. Priešingos nuomonės laikėsi Seimo opozicinė mažuma – valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai, jie pasisakė už pasaulietinį universalaus profilio universitetą su gamtos ir tikslųjų mokslų fakultetais. Pastaruosius aktyviai palaikė Aukštųjų kursų administracija, mokslo organizacijos ir didžioji išsilavinusi pasaulietinė Lietuvos visuomenės dalis.

Trečiasis etapas siejamas su Lietuvos universiteto kūrimu, kuris prasideda 1922 m. vasario 16 d., atidarius Lietuvos universitetą, ir tęsiasi iki naujų universitetų įkūrimo 4 dešimtmečio pradžioje. Šiam etapui būdinga tai, kad dėl aktyvios Steigiamojo Seimo opozicijos, visuomenės ir intelektualų įtakos ir veiklos buvo rastas politinis kompromisas ir patvirtintas Lietuvos universiteto statusas, kuris įsteigė pasaulietinį valstybinį universalaus profilio universitetą, atitinkantį to meto visuomenės lūkesčius ir valstybės poreikius. Teologijos-filosofijos fakultetas buvo kompromisinis sprendimas ir visos disciplinos, susijusios su teologija, buvo dėstomos šiame fakultete. Taip Lietuvos universiteto statusas užtikrino toleranciją ir pagarbą įvairių sričių, taip pat ir teologijos, mokslams universitete. Tačiau, kita vertus, faktas, kad tas pačias humanitarinės krypties studijas, pagal pasaulėžiūrą, buvo galima studijuoti ir Humanitarinių mokslų, ir Teologijos-Filosofijos fakultete, rodo, kad politikams nepavyko visiškai išvengti etnocentrizmo. Universitetas turėjo pirmiausia rengti valstybės tarnautojus, t. y. lojalius tautinės valstybės biurokratus. Šiam etapui būdingas aktyvus Lietuvos universiteto tarptautinis bendradarbiavimas su Rytų ir Vakarų universitetais, jis pasireiškė įvairiomis formomis: 1) studijos Europos universitetuose; 2) stažuotės užsienio universitetuose ir 3) užsienio profesorių darbas Lietuvos universitete. Lietuvos universitetas peraugo tautinės valsty-

bės ribas, todėl galima teigti, kad Lietuvos universitetas buvo sukurtas ir tautinės valstybės, ir visuomenės interesams tenkinti.

Ketvirtas etapas prasideda nuo XX a. 4 dešimtmečio pradžios ir tęsiasi iki Pirmosios Lietuvos Respublikos sovietų okupacijos 1940 m. Šiam etapui būdinga keletas bruožų: viena vertus, vyko tam tikras liberalizacijos procesas mokslo ir studijų srityje, t. y. steigiamos naujos aukštosios mokyklos (iš viso buvo įkurta 7), o Lietuvos mokslininkai tapo pripažinti europinėje mokslo ir studijų erdvėje – suteikiami užsienio universiteto garbės vardai; kita vertus, vyko tam tikri antidemokratiniai procesai studijų procese, nes autoritarinėmis valdymo priemonėmis buvo stengiamasi apriboti Vytauto Didžiojo universiteto autonomiją, o naujai įsikūrusioms aukštosioms mokykloms atsisakoma suteikti autonomijos teisių.

Galima teigti, kad Pirmosios Lietuvos Respublikos politikams nepavyko visiškai išvengti etnocentrizmo, tačiau dėl aktyvios akademinės visuomenės pozicijos pavyko laviruoti tarp nacionalinių ir tarptautinių interesų, kuriant studijų ir mokslo sistemą, kuri sudarė galimybes mokslininkams įsiliesti į bendrą europinį mokslininkų tinklą ir integruotis tarptautinėje mokslininkų bendruomenėje. Todėl tarpukario laikotarpiu Lietuvos universitetas savo prigimtimi buvo daugiau tarptautinis universitetas, kur mokslo žinios su Lietuvos profesūra ir studentais dalinosi Vakarų ir Rytų Europos mokslininkai.

Rekomendacijos

Straipsnis gali būti naudingi platesnio masto tyrimams, t. y. tiriant aukštojo mokslo raidą Lietuvoje bei nagrinėjant nacionalinės valstybės (Lietuvos) universitetų integraciją bendroje europinėje mokslo ir studijų erdvėje.

Literatūra

- Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune*. Vilnius: Mintis, 1967.
- Aukštųjų kursų įstatai. *Lietuvos archyvai 4*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 20.
- Candolle, de Alphonse. *Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles* (Paris, 1987), reprint of second edition (Geneva, 1885). Crawford, E. *Nationalism and internationalism in science, 1880–1939: four studies of the Nobel population*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos Steigiama-sis Seimas*. New York, 1975.
- Gellner, E. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
- Gylienė, L. Vytauto Didžiojo universiteto dviejų dešimtmečių veiklos apžvalga. *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos septyniasdešimtmetis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993, p. 25.
- Janužytė, A. *Historians as Nation State-Builders: the Formation of Lithuanian University 1904–1922*: [academic dissertation, University of Tampere / Studies in European Societies and Politics: Editorial board: Matti Alestalo, Marjatta Hetala, Jouni Häkli ... [et al.]. Tampere: University of Tampere, 2005.
- Janužytė, A. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo politika 1920–1922 m.: ar Lietuvos universitetas kuriamas dėl tautinės valstybės interesų, ar dėl visuomenės poreikių? *Florilegium Lithuanum: In honorem eximii*

- professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 300–309.
- Janužytė, A. Tarptautinis Lietuvos istorikų bendradarbiavimas XX a. pradžioje. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Sud. N. Asadauskienė, A. Janužytė. Vilnius: Vaga, 2000, p. 213–230.
- Janužytė, A. Tautinio Vilniaus universiteto klausimas lietuvių politikoje (1915 m. rudenio – 1919 m. žiema). *Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. 2009, 73(1): 3–16.
- Kriaučiūnienė, Ž. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1992*. Vilnius, 1994, p. 104.
- Laukaitytė, R. Teologijos-filosofijos mokslai. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002, p. 149–159.
- Lietuvos archyvai 4*. Vilnius: Mokslas, 1992.
- Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918*. Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991.
- Mančinskas, Č. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996.
- Memorandumas Aukštosios mokyklos steigimo reikalu: Z. Žemaičio paruoštas 1919 m. rugsėjo mėn. *Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 36–39.
- Ministrų pirmininko 1922 m. vasario 14 d. raštas Švietimo ministrui. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 762, l. 23.
- Newman, J. H. The idea of a University, p. 101. Voldemaras, A. Universitetas ir mokslas. *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: [90 metų sukakčiai paminėti]*. Chicago (Ill.): Lietuvos Atgimimo Sąjūdis, 1973.
- Siilivask, K. Baltic Science as a Bridge Between East and West. *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Humanities and Social Sciences*. 1995, 44/ 2: 111.
- Studentų stipendininkų bendri reikalai 1919–1920 m. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1367, l. 1.
- Šenavičienė, I.; Šenavičius, A. Universiteto organizavimo pradžia: Aukštieji (vakariniai) kursai. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002, p. 74–84.
- Švietimo ministerijos Aukštųjų kursų komisijos universiteto statuto pataisos. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 119, l. 96–96 ap.
- Švietimo ministerijos stipendininkai 1921 12 01. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1366, l. 22.
- Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
- Visuotinio Kauno studentų ir abiturientų susirinkimo, įvykusio 1921 m. rugsėjo 17 d., protokolas. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 765, l. 5–6.
- Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė, 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002. *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos katalikų mokslo akademijos septyniadešimtmetis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993.
- Voldemaras, A. Mokslas ir švietimas: atviras laiškas Švietimo ministrui Juodakiui. *Tėvynės balsas*. 1922, gegužės 5, p. 2.
- Voldemaras, A. Universitetas ir mokslas. *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: [90 metų sukakčiai paminėti]*. Chicago (Ill.): Lietuvos Atgimimo Sąjūdis, 1973.
- Žemaitis, Z. Kauno aukštosios mokyklos kūrimosi ir darbo sąlygos. *Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 8.
- Janužytė A. Sotrudnichestvo istorikov Litvy i Latvii v 1918–1940 gg. *XI Zinātnisko lasījumu materiāli: vēstures sekcija*. Daugavpils: Saule, 2001, s. 43–48.

NATIONAL AND TRANSNATIONAL SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL INTERESTS IN THE PERIOD OF THE FIRST REPUBLIC OF LITHUANIA

Audronė Janužytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *In the apogee of nationalism, i.e. in the period following World War I marked by the creation of the nation state of Lithuania, at first the establishment of national Vilnius University and later the founding of the University of Lithuania were seen as a government priority goal associated with the consolidation of the underlying elements of the nation state. The aim and originality of the article, which is based on the methods of document and comparative analysis, lie in the attempt to divide the policy of science and higher education in the first Republic of Lithuania into stages and define them through the inquiry into national and transnational scientific and educational interests posed by politicians in creation of the nation state of Lithuania and international correlations in favour of higher education in Lithuania searched out in the European sphere. The article raises several questions. First, did the politicians manage to escape ethnocentrism and remain unbiased in science and education-related issues or were state and national interests predominant in the sphere of science and education? Second, what was the role played by the active position of the society which pursued conformity of science and education with contemporary European standards? Third, to what extent professors and scholars were able to participate in the European academic life? The author of the article divides science and higher education policy in the first Republic of Lithuania into four main stages. The first stage is related to the establishment of the Lithuanian Vilnius University and covers the period of the German occupation starting from autumn of 1915 and ending in the beginning of 1919. Two different conceptions and strategies of the Lithuanian Vilnius University developed by politicians may be distinguished at this stage. The first conception involved the founding of a secular and autonomous Vilnius University, open to national minorities, whereas the second conception favoured a national Catholic Vilnius University with limited rights of self-rule. Supporters of the first strategy suggested that the opening of the national Vilnius University was rescheduled and the required specialists were educated at foreign universities. Proponents of the second strategy requested immediate opening of the Lithuanian Vilnius University as the country was lacking of well-qualified specialists and foreign universities were unable to educate sufficient numbers of civil servants and economy specialists of various levels; the second stage covers the period from 1919 marked by the loss of Vilnius and its region and the possibility to re-establish Vilnius University by the opening of the University of Lithuania on 16 February 1922. This stage is characterised by the divergence of opinions expressed by political parties, governments, and the academic society regarding higher education in Lithuania. Governments and political parties agreed to put on hold the establishment of the university and confine to the preparation of specialists at foreign universities on the basis of state grants. The academic society, however, held an opposing opinion on the abovementioned issue and initiated the establishment of a private university-*

type school, namely the Advanced Courses in Kaunas; the third stage is related to the founding of the University of Lithuania and covers the period from the opening of the University of Lithuania on 16 February 1922 to the establishment of new universities in the early 1930s. This stage is characterised by the fact that political parties managed to reach a compromise regarding the founding of the University of Lithuania in Kaunas, i.e. the university was intended to meet the interests of both the nation state and the society. The fact that the same subjects of the humanities based on the world-view were available for studying at the Faculty of Humanities and the Faculty of Theology-Philosophy suggests that politicians failed to fully escape ethnocentrism. They demanded that the university should train a national official who could make policy as well as administer it. However, this stage also saw active international cooperation between the University of Lithuania and Eastern as well as Western universities, manifested in various forms: (1) studies at European universities; (2) study tours to foreign universities; (3) engagement of foreign professors to work at the University of Lithuania; etc. Thus, it can be stated that the University of Lithuania outgrew the boundaries of the nation state; the fourth stage started with the early 1930s and lasted until the occupation of the first Republic of Lithuania by the Soviets in 1940. This stage is characterised by the following features: on the one hand, certain process of liberalisation was observable in the sphere of science and higher education, namely new institutions of higher education were established (7 in total), and Lithuanian scholars gained favourable reputation in the European sphere of science and education, i.e. they were awarded honorary degrees by foreign universities; on the other hand, certain antidemocratic processes were discernible in the sphere of higher education as authoritarian measures were employed to put bounds to the autonomy of Vytautas Magnus University and the newly established higher schools were refused autonomy whatsoever. The author of the article arrives at the conclusion that politicians of the first Republic of Lithuania failed to fully escape ethnocentrism, however, active position of the academic society helped navigate among national and transnational interests by creating the system of science and higher education that enabled scholars to enter the common scholarly European networks. They became fully integrated into the international community of scholars. That is why in the interwar period the University of Lithuania was rather international in its nature, a place where professors from both Eastern and Western Europe worked and shared their knowledge.

Keywords: *university, sciences, studies, national and transnational interests of sciences and studies, the First Republic of Lithuania.*

Audronė Janužytė, Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Politikos mokslų instituto docentė, humanitarinių mokslų daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: nacionalizmo koncepcijos ir teorijos, nacionalizmo problemos Europoje, aukštojo mokslo politika Europoje.

Audronė Janužytė, Mykolas Romeris University, Faculty of Politics and Management, Institute of Political Science, Ph. D. Research interests: conception and theories of nationalism, nationalism issues in Europe, politics of higher education in Europe.